B.P. HASDEU ȘI EDITAREA MANUSCRISELOR DE SECOL XIX. RESPONSABILITATE ȘI TRANSPARENȚĂ EDITORIALĂ

ASTRID CAMBOSE*

INTRODUCERE ÎN PROBLEMATICA EDITĂRII

În *Securing the Past: Conservation in Art, Architecture and Literature*, Paul Eggert includea realizarea edițiilor de texte printre așa-numitele „arts of restoration" (Eggert 2009: 9) – artele conservării patrimoniului cultural. În ultimele decenii au luat avânt între filologi preocupări cum ar fi: dezbaterea asupra principiilor editării, comparația între rezultatele diferitelor tehnici editoriale, cercetările aprofundate în cadrul criticii genetice, problematizarea demersurilor textologiei, reconceptualizarea editării științifice de text și de document.

Respingând „the naïve assumption that texts are pure and stable, or the marketplace expectation that editions are definitive" (Gabler 2018: 152), părintele temerarei ediții digitale din 1984 a romanului *Ulysses* al lui James Joyce, Hans Walter Gabler, sublinia evoluția neîntreruptă în forma textelor unui autor, evoluție ce reflectă diferența substanțială între text și operă[1]. „Perpetual remaking is of the nature of the genetics of texts" (*ibidem*: 297), observa el. Dar, ne putem întreba, nu este o similară „refacere perpetuă" și în natura edițiilor? Nu sunt și acestea guvernate de principiul surprins în jocul de cuvinte *revision*/*re-vision*?[2] Odată cu evoluția tehnicii digitale, se poate afirma că editorul este învestit cu puteri sporite, care îi conferă supremația hermeneutică asupra operei. Formalizarea aparatului textual permite, simultan, și o transparență metodologică superioară. Dacă în secolele trecute transparența editorială se realiza printr-o *editio cum notis variorum,* în prezent, lumea occidentală beneficiază de ediții digitale și operează cu așa-numitele „knowledge sites", teoretizate de Peter L. Shillingsburg încă din 2006, în *From Gutenberg to Google: electronic Representations of Literary Texts*. Ediția de text/document se revelează din ce în ce mai mult ca un construct, propus publicului sub forma unui conglomerat informațional deschis.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Academia Română, Filiala Iași, România (astrid.iasi@yahoo.com).

[1] „Text' is always grounded in the materiality of transmissions, while 'work' is conceptually always immaterial. Under given situations of transmission, moreover, 'work' comprises multiple instantiations of material text" (Gabler 2018: 7).

[2] Sugestia se referă la „the perennial human tendency to shape the past in the image of the present" (*ibidem*: 142).

ALIL, t. LXV, 2025, București, p. 49–58
https://www.doi.org/10.59277/ALIL.2025.04

În ceea ce privește spațiul cultural românesc, dinamica editării științifice de text/document este diferită, dar nu mai puțin interesantă. Pornind de la anumite ediții exemplare, ca studii de caz, ne putem întreba dacă există un *mainstream* al editării în cultura noastră și care îi sunt coordonatele. Există „ediția perfectă"? Sau, mai curând, întrebarea ar trebui reformulată în sens pragmatic: poate exista o ediție perfectă a unui text/document? Editorul construiește textul editat, devenind astfel un „colaborator" al autorului prim (întrucât regândește și prelucrează textul de bază, cel supus editării). Dacă nu există o grilă unică de editare a tuturor textelor, ci fiecare carte cere aplicarea specifică, particulară, a metodei/metodelor de editare agreate în spațiul și în momentul cultural respectiv, se poate trage concluzia că prin *ediție critică* înțelegem nu atât textul primar editat, cât maniera de a-l edita (Mihăieș 2016). Iar modalitatea de editare este dictată de orizontul de așteptare (anticipat) al publicului-țintă. Încrederea cititorului profesionist este greu de obținut. El se va întreba *ce*, *de ce* și *cum anume* a modificat editorul în textul de bază. Testul cititorului profesionist aduce în lumină responsabilitatea editorului. Folosirea fotografiei, a facsimilului și, recent, a imaginii scanate și arhivate electronic impulsionează dezbaterea, arătând că dificultățile realizării unei ediții nu sunt, în ultimă instanță, de ordin tehnic, ci metodologic. Astăzi, în calitate de editori, putem face (aproape) tot ce „vrem". Întrebarea esențială este, însă, ce anume dorim să obținem de la un text; iar ea trebuie pusă în cazul particular al fiecărei ediții.

REPERE ROMÂNEȘTI ÎN PROBLEMATICA EDITĂRII

Interbelicul românesc a cunoscut o polemică vizând superioritatea *ediției critice* – definită în acea perioadă fie ca „un instrument de lucru, fără paradă de erudiție și complicații, cât mai simplu" (Panaitescu 1938: 345), fie ca o „restituire" a documentului de către un editor care, cu ajutorul criticii paleografice și filologice, soluționează orice problemă survenită în transcrierea, datarea, refacerea punctuației, a ortografiei și chiar a logicii înscrisului respectiv, fără a introduce însă comentarii și trimiteri de tip monografic – față de *ediția diplomatică/paleografică*, numită uneori *ediție fotografică*, despre care se afirma cu oarece dispreț că „se mulțumește să reproducă textul în forma în care îl află" (*ibidem*: 340). Rădăcinile acestei dispute interbelice vin din secolul al XIX-lea și ramificațiile ei se prelungesc până în zilele noastre. Ov. Densusianu spunea, în *Obiectul și metoda filologiei*, conferință din 1897, că, „în filologie, ca și în alte științe, nimeni nu trebuie să se încreadă orbește în ceea ce s-a spus de alții. Dinaintea fiecărui fapt filologul conștiincios este dator să pună un punct de întrebare" (Densusianu 1897: 19), iar după două decenii revenea asupra subiectului, formulând o orientare fundamentală pentru domeniul editării de text: „O știință nu trăiește numai din preocupări actuale, din imediatul realizabil, ci și din indicații pentru studii de mai târziu, din anticipări asupra problemelor care mâne pot fi puse pe primul plan" (Densusianu 1968: 49–50).

Ce a erodat, aproape până la a-l dezlocui, acest principiu al relativizării? Cum s-a ajuns la marea pasiune – sau marea capcană? – a edițiilor „definitive", pe care, dacă am duce până la ultimele consecințe logica lor internă de funcționare, ar trebui

să le numim „eterne”? Un reper ni-l poate oferi viziunea lui Demostene Russo și a lui P.P. Panaitescu: „Editorul își ia asupra sa răspunderea, care este o răspundere de onoare științifică, să rezolve el toate greutățile ce întâmpină, de vreme ce este sau se crede calificat să publice documente, nu să le lase pe seama cititorilor” (Panaitescu 1938: 339). În esență, ni se spun două lucruri: că editorul este superior tuturor celorlalți cititori și că textul de bază trebuie „învins”. Este aici o formă de reducționism, întrucât se promovează simplificarea ca soluție, drapată în cuvinte mobilizatoare. Această viziune poate părea logică și solidă; însă, într-o analiză atentă, ea reflectă doar o anume comoditate gnoseologică a noastră – căci avem cu toții înclinația să regularizăm, să ierarhizăm, să periodizăm, într-un cuvânt, să preferăm „ordinea” și să o impunem „dezordinii” spontane a lumii.

În anii 1970, după alte câteva decenii de experiență în editare, o nouă orientare se cristaliza: „Se pune întrebarea în ce măsură editorul are obligația de a face altceva decât de a pune un text la dispoziția unui cerc de cititori, într-o formă sau alta, și [dacă] trebuie să rezolve, cu orice preț, dificultățile” (Gheție, Mareș 1974: 165). Concluziile lui Gheție și Mareș au fost că: a) sistemul de transcriere fiind convențional, nu trebuie impus un unic model, ci vor exista mai multe, în funcție de specificul edițiilor; b) este necesară o „profundă reînnoire metodologică”, pornind de la observațiile criticii de text și de ediție; c) este necesară „o expunere istorică amplă asupra ortografiei românești, de la origini până în zilele noastre, îmbrățișând atât scrierea chirilică, cât și cea latină. O asemenea lucrare, care va trebui să stabilească valorile semnelor folosite în scris de români, va fi de un neprețuit folos editorilor de texte” (*ibidem*: 187).

CONSIDERAȚII ÎN CALITATE DE EDITOR

Să stăruim, așadar, în reflecția asupra tehnicii edițiilor. Cum se vede textul, din perspectiva editorului? Câte planuri de lectură se conturează? Unde punem punct intenției (desigur, utopice) de exhaustivitate în reflectarea informației existente cu privire la un anumit text/document? Putem fi de acord cu ideea că arta editorului constă în a urmări și a întreține fără rupturi firele evoluției istorice a textului, recompunând „povestea vieții” lui culturale într-o ediție critică de tip monografic, sau vom considera, dimpotrivă, că numai efortul lipsit de poezie al computerului poate oferi ca rezultat ediția ideală? Când se transformă autoritatea editorului în tiranie? Mai precis, până unde se întind competențele noastre, în calitate de editori? Dacă păcatul suprem este modificarea nesemnalată a textului, în special prin adăugiri, omisiuni sau rescriere, care ar fi tabloul celorlalte *faux pas*, al „păcatelor mărunte” pe care le comitem, uneori involuntar, în calitate de editori? Cum ne definim publicul-țintă? O ediție se adresează categoriilor de cititori pe care putem să îi presupunem interesați. Dar, neîndoielnic, publicul real va fi cu mult mai variat – și imprevizibil – decât cel la care ne raportăm în intenție. Ediția de text/document este un produs final ce va fi parcurs inclusiv de către alți editori, cu propriile viziuni tehnice, poate diferite de ale editorului *en titre*, confrați care se vor substitui acestuia

în timpul lecturii și vor face – măcar pentru ei înșiși – un fel de critică de ediție, adeseori acidă. Reprezentăm noi, editorii, în final, o comunitate pluralistă, un câmp de operațiuni cu alianțe conjuncturale, sau un arhipelag de insule? Cât suntem de dispuși să ne „testăm" principiile personale în dialogul cu alți editori din trecut și din prezent?

Întrebările de mai sus gravitează în jurul chestiunii principale: ce este editorul de manuscris, de document sau de tipăritură veche? Este el un autor secund, un fel de instanță supraordonată autorului prim, menită să corecteze ori să perfecționeze discursul celui dintâi? Sau este un soi de „traducător", un intermediar între publicul contemporan și manuscrisul care, aparținând unor timpuri revolute, are nevoie de o „traducere"? Nu ne regăsim în niciuna dintre ipostazele acestea. Mai degrabă, editorul ni se pare a fi un (prim) cititor, care a avut acces direct la textul manuscris și care face oficiul de a-l trece mai departe celor care nu au putut sau nu vor putea avea acest privilegiu. Editorul poate fi primul dintr-un șir de utilizatori ai textului; lectura lui este însă, ca și a fiecăruia dintre succesorii săi, doar una dintre variante. Cum înțelegerea se naște la punctul de întâlnire între obiectul propriu-zis și percepția asupra sa, lectura unică, *lectura corectă*, ni se pare un concept utopic; este evident că, dacă altcineva ar edita același text manuscris, ar face-o altfel decât noi – care dintre lecturi ar fi atunci cea „corectă"? Ceea ce dorim să subliniem este că editorul, mai mult decât toți ceilalți cititori, are datoria de a fi permanent conștient de limitele propriei lecturi.

Pentru a fi cu adevărat utilă, mai ales din punct de vedere filologic, o ediție trebuie să fie scrupulos științifică. Acest lucru implică inclusiv conștientizarea până la capăt a *relativismului imanent* oricărui demers de acest gen: prezentul nostru nu este punctul *terminus* al lexicologiei și al criticii de text, deci nici varianta de astăzi a unei ediții nu trebuie privită ca *nec plus ultra*; în viitor, filologul trebuie să se poată raporta la forma primă (manuscrisă) a textelor, așa cum am făcut-o și noi, ca să își poată elabora propria lectură.

Faptul că, în editarea răspunsurilor primite de B.P. Hasdeu între anii 1884 și 1900 la *Chestionarul linguistic „Dotațiunea Carol I-ul"*, nu vizăm un „text definitiv", ci mai degrabă o *variantă* actualizată a textului manuscris reflectă poziția noastră referitoare la normele de transcriere și editare: ele au un caracter nedefinitiv, condiționat istoricește și ideologic, deci convențional. Limba manuscriselor, care nouă astăzi ne apare ca vetustă, era, pe vremea lui Hasdeu, reflexia unei dezbateri continue prin care se crea, propriu-zis, norma academică de modernizare lingvistică. Merită citate aici observațiile cu un șfichi ironic ale lui Titu Maiorescu din studiul *Despre scrierea limbei române* (preluăm ortografia autorului): „Este dar sigur că ortografia ce o vom stabili noi pentru limba română de astăzi nu va mai corespunde limbei strănepoților noștri, ci le va impune sarcina de a o ecuilibra din nou după metamorfoza întâmplată de acum și până atunci. [...] Noi dacă am putea-o prevedea, am face bine să introducem ortografia secolului viitor" (Maiorescu 1874: 246). Simpla deducție logică este în măsură să ne oblige să considerăm că și forma actuală a limbii, care ne apare drept literară, coerentă și corectă, va părea vetustă peste doar câteva zeci de ani, iar o ediție „definitivă" n-ar fi decât tot o ediție care va trebui revizuită.

Să luăm în considerare și sub aspect psihologic munca de editor. O întrebare de bază este: editorul „slujește" textului sau textul slujește editorului spre a-și proiecta propria viziune, spre atingerea satisfacției cerute de comoditatea gnoseologică de care aminteam? La această întrebare, fiecare editor răspunde pentru sine însuși.

Este necesară alegerea între *a închide* sau *a deschide ciclul transformărilor unui text*. Perspectiva editorului poate fi cea de a duce la bun sfârșit munca autorului, prin realizarea unei ediții definitive, și de a încheia astfel, cel puțin în intenție, cercul evolutiv al formelor respectivului text; sau, dimpotrivă, cea de a reactiva discursul manuscris, de a-l pune în circuitul filologic, deschizându-l către un viitor imprevizibil și oferindu-l publicului nu ca pe un produs finit, ci ca pe un fapt de cultură în devenire. Înclinăm către această ultimă perspectivă. O ediție de text nu este destinată exclusiv uzului generic numit filologic, ci poate fi utilizată și de istorici, etnoantropologi, sociologi, istorici ai culturii, ai religiilor și așa mai departe. Un manuscris are nenumărate vieți, în funcție de perspectivele din care este (re)valorificabil. Iată tot atâtea motive care pledează împotriva unei ediții „închise" („definitive").

În ediția răspunsurilor primite de B.P. Hasdeu la chestionarul amintit, nu vom încerca restituirea „graiului" în care s-ar fi exprimat în mod natural fiecare dintre autorii manuscriselor. „Pronunțarea adevărată", recomandată editorului ca țel de către I. Bogdan, D. Russo, P.P. Panaitescu și alții, ne-ar părea mai degrabă o himeră. Având în vedere contextul redactării manuscriselor care ne interesează, vom încerca să orientăm transcrierea noastră actualizată[3] către o formă cât mai adecvată unor răspunsuri la un chestionar. Este aici locul să facem o observație de fond. Doar aparent gestul de a scrie este similar în toate situațiile; în fapt, altceva presupune scrierea pornind de la o altă scriere (text), și altceva înseamnă și presupune scrierea pornită de la o secvență de vorbire ori de la un discurs desfășurat în mintea respondentului înainte de a fi pus de către acesta pe hârtie. Trebuie avută în vedere, în transcrierea textelor, această diferență esențială între situațiile când actul de a scrie transpune grafic un *discurs real* (*oral*), cele în care scrisul transpune grafic un *discurs mintal*, care nu mai beneficiază de acuratețea fonetică a rostirii propriu-zise, și cele în care scrisul transpune *un alt text scris* (scribul, copistul, compilatorul, corectorul, redactorul *și editorul* lucrează cu toții pe un text scris anterior). Respondenții lui Hasdeu au transpus grafic, de regulă, un *discurs mintal* – în care au refăcut, după propriile puteri, cât mai mult din ceea ce „au auzit" la „poporul de pe acolo" în cursul anilor petrecuți în comunitățile respective, după cum îi îndemna Hasdeu. Editorul, însă, transpune grafic un *discurs scris*: răspunsurile manuscrise la chestionarul lui Hasdeu. Aceste răspunsuri vor fi analizate, așadar, în primul rând *ca texte* (iar nu ca discurs oral).

[3] Sintagma *transcriere actualizată* desemnează, în accepțiunea noastră, o formă mai puțin radicală a transcrierii interpretative; o considerăm mai puțin radicală, deoarece ea vizează texte mai noi, scrise cu alfabet latin în secolul al XIX-lea, când limba căpătase deja o fizionomie apropiată de cea de astăzi – iar în aceste condiții a mai vorbi despre transcrierea interpretativă ni s-ar părea un exces terminologic. Normele propriu-zise de transcriere actualizată pentru fiecare text își au locul în *Nota asupra ediției*.

EDITAREA RĂSPUNSURILOR LA *CHESTIONARUL LINGUISTIC „DOTAȚIUNEA CAROL I-UL”*

Manuscrisele care fac obiectul interesului nostru există în exemplar unic, la Biblioteca Academiei Române, București, sub cotele mss. rom. 3418–3436. Ele nu au mai fost publicate integral, însă au fost abordate parțial de către mai mulți editori.

După cum subliniam într-un mai vechi articol pe această temă (Cambose 2018), fragmente din răspunsurile la *Chestionarul linguistic* lansat de Hasdeu în 1884 au mai fost scoase la lumină de filologi, în special cu ocazia elaborării dicționarelor, după cum urmează: de B.P. Hasdeu însuși, în *Etymologicum Magnum Romaniae* (ediția princeps, 4 volume, 1886–1898), de Grigore Brâncuș, în ediția revizuită a *Etymologicum Magnum Romaniae* (3 volume, 1972–1976, ediție reluată în 1998 și în 2013, realizată exclusiv pe baza ediției princeps, fără colaționarea cu textele excerptate din răspunsurile manuscrise), de Sextil Pușcariu în *Dicționarul Academiei* și, ulterior, de colectivele de lingviști care au preluat lucrul la *Dicționarul limbii române*. Cu excepția lui Gr. Brâncuș, ceilalți autori enumerați au transcris direct din manuscrise fragmentele citate în lucrările menționate mai sus. Comparând versiunile din manuscrise cu modul în care au fost transcrise și editate de B.P. Hasdeu, Sextil Pușcariu și Grigore Brâncuș *aceleași* (micro)fragmente, obținem rezultate interesante, care creează pentru noii editori premisele unui *modus operandi*. Conform cercetărilor noastre comparative, cea mai atentă și mai fidelă este, în majoritatea cazurilor, transcrierea lui Sextil Pușcariu.

Manuscrisele care ne interesează au mai cunoscut până în prezent și o repertoriere – *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la* ***Chestionarele*** *lui B.P. Hasdeu* –, concepută de Ion Mușlea, care a realizat cea mai mare parte a lucrării între 1955 și 1960, și încheiată de Ovidiu Bârlea în 1969; în 2010 a apărut cea de a doua ediție, îmbogățită. *Tipologia* constituie un valoros indice tematic al manuscriselor.

Fragmente mai ample sunt preluate în culegerile de texte. Lia Stoica Vasilescu a publicat selectiv bucăți în proză din răspunsurile la *Chestionarul linguistic* în volumul B.P. Hasdeu, *Basme populare românești*, apărut în anul 2000 (ediția cuprinde și texte din alte surse). O ediție care include doar textele poetice selectate din manuscrise a fost publicată de Ionel Oprișan în anul 2002, în două volume, sub titlul *Soarele și Luna*. *Folclor tradițional în versuri* (ediția preia texte și din alte materiale hasdeiene).

O privire de ansamblu relevă faptul că „în toate cazurile enumerate mai sus a fost vorba, după cum putem constata, de o *selecție* sau *excerptare* a materialelor din manuscrise, după anumite criterii editoriale. O ediție integrală a răspunsurilor la *Chestionarul linguistic* hasdeian nu există până astăzi, deși au trecut 130 de ani de la adunarea acestor materiale, considerate «cel mai important fond folcloric manuscris din cultura noastră» (Mușlea, Bârlea 2010: 25). Faptul se datorează atât factorului cantitativ (legate în 19 volume, format mare, având, după caz, de la 300 la 650 de file recto-verso, răspunsurile totalizează peste 8500 de pagini scrise propriu-zise), cât și dificultăților de editare generate de coexistența între aceleași coperte a 765 de autori (respondenți) cu niveluri de instrucție diferite, cu graiuri

diferite, cu maniere (orto)grafice diverse, care încercau să pună în pagină informații culese de la țărani din varii regiuni ale României – totul «amprentat» de instabilitatea ortografiei și ortoepiei sfârșitului de secol XIX, când alfabetul latin era un instrument lingvistic încă insuficient stăpânit de majoritatea respondenților lui Hasdeu, și de pretenția academicianului-arhivist ca informațiile să-i fie livrate în forma lor cea mai autentică, inclusiv din punct de vedere fonetic" (Cambose 2018: 394).

CONCLUZII DESCHISE, PREMERGĂTOARE EDITĂRII

Cum se vor putea reflecta în practica editării răspunsurilor la *Chestionarul linguistic* hasdeian problemele, întrebările de fond și principiile enunțate mai sus? Pe de o parte, considerăm că *unificarea forțată a limbii răspunsurilor* ar falsifica fizionomia fiecăruia dintre ele – nemaivorbind de faptul că ar reprezenta o încercare dinainte sortită eșecului. După o expresie a lui Xenopol, „au și cuvintele vârsta lor" (*apud* Ionescu-Gion 1891: 23). Cu atât mai mult, am putea spune, au și textele vârsta lor, iar această trăsătură identitară trebuie să rămână, la rândul ei, vizibilă și nefalsificată. Or, „specificul ortografiei secolului al XIX-lea îl constituie reflectarea în sistemul de scriere a opiniilor lingvistice și istorice ale celor ce scriau" (Fischer 1962: 578). Pe de altă parte, *a aplica mecanic principiul păstrării tuturor accidentelor lingvistice* ar fi o decizie filologic nejustificată, deoarece multe forme diferite față de ortografia actuală nu redau diferențe reale, ci doar etape din evoluția convențiilor grafice, iar altele, nu puține la număr, reprezintă inconsecvențe sau greșeli de scriere ale respondenților. Este necesară, așadar, o cântărire atentă a fiecărei abateri de la norma limbii literare actuale, spre a le păstra în varianta actualizată a textului pe *toate* cele semnificative, dar *numai* pe acestea[4]. Vom detalia principiile de editare, iar acolo unde informațiile expuse în *Nota asupra ediției* nu ar acoperi anumite opțiuni editoriale punctuale, vom semnala în note de subsol modificările față de textul manuscris și motivația acestora.

Orice stabilire de text depinde în primul rând de lecțiunile editorului. Diferiți editori pot oferi lecțiuni diferite ale unor cuvinte sau pasaje dificile (fie greu lizibile, fie alterate din punct de vedere grafic de către unii respondenți care nu găseau transcrierea potrivită pentru forma orală a unor cuvinte, fie chiar ilogice ca formulare). Dar unele diferențe între ediții și textul manuscris survin și nemotivat. Cercetând edițiile existente, am constatat erori de lecțiune chiar și în cazul unor sintagme care nu pun probleme de descifrare – de regulă, erori cauzate de insuficienta familiarizare grafologică a editorului cu textele. Or, tocmai aici intervine cea mai mare dificultate: manuscrisele ca atare (originalele pe hârtie) sunt deja foarte deteriorate și putem prevedea că vor deveni fizic inutilizabile în curând. De altfel, unele dintre volumele

[4] Transcrierea actualizată poate ridica probleme destul de spinoase editorului, după cum conchid chiar și cei mai avizați filologi: „A doua cale de reproducere a textelor scrise în alfabet latin echivalează, în realitate, cu o transcriere interpretativă. Cele mai multe dificultăți le pun textele redactate până pe la sfârșitul secolului trecut, scrise sau cu ortografie etimologică, sau cu ortografie fonetică prezentând (numeroase) infiltrări etimologiste" (Gheție, Mareș 1974: 178).

cu răspunsuri la *Chestionarul linguistic* au fost deja retrase de la lectură de către custozii lor de la Biblioteca Academiei Române, fiind într-o stare avansată de degradare. Așadar, nu trebuie pierdut din vedere faptul că, peste scurt timp, răspunsurile în cauză vor fi accesibile cititorului doar în format electronic sau într-o nouă ediție, integrală. De aceea, înclinăm spre soluția de a acorda atenție sporită formei din manuscris a cuvintelor. Sextil Pușcariu nota, cu privire la variabilitatea lingvistică a românei, că „graiul nostru are încă aspectul pitoresc al unei păduri pe care grădinarul-gramatic n-a schimbat-o încă într-un parc. [...] Pot afirma fără exagerare că tot al zecelea cuvânt al limbii noastre pune o problemă ortografică, ortoepică sau gramaticală" (Pușcariu 1936: 567, 568) și constata că „fonologia noastră nu se deosebește de fonologia altor limbi numai prin rezultatele fonice ajunse și prin cauzele care le-au produs, ci și prin *felul cum s-a comportat colectivitatea la cristalizarea legilor fonologice*. [...] *Important pentru fonologia română e faptul că există foarte multe variante de rostire care nu sunt supărătoare și pe care spiritul de disciplină și de organizare al limbii nu caută să le elimine decât într-o măsură redusă* (sublinierea autorului)" (Pușcariu 1940: 363).

Ne propunem ca în ediția noastră să transcriem textele pe două coloane: în prima, *tale quale* (inclusiv cu diacriticele din manuscris, care erau parte a unui stadiu interesant al limbii, fiind foarte utile pentru distincții morfologice pe care astăzi nu le mai putem reda grafic), iar în cea de doua coloană, într-o variantă actualizată din punct de vedere lingvistic. Considerăm că privilegiul accesului la textul manuscris, pe care noi l-am avut, trebuie transferat și altor cercetători. Din acest motiv, efortul de a digitaliza imaginile filelor manuscrise, concomitent cu transcrierea *verbatim* a textelor merită, credem, făcut – paralel cu obișnuita actualizare de text (de fapt, o transcriere interpretativă).

Date fiind condițiile fizico-grafice în care se prezintă manuscrisele, există locuri unde lecțiunile sunt imposibile sau incerte, fapt care va fi semnalat prin note de subsol. Tot în note se vor argumenta, acolo unde va fi cazul, opțiunile de transcriere și/sau de actualizare a textului și criteriile avute în vedere; unele variante lexicale sau fenomene lingvistice mai speciale vor fi, de asemenea, glosate în note. Cu toate acestea, o serie de modificări tacite sunt inevitabile – ne referim în primul rând la punctuație, unde intervențiile editorului vor fi numeroase, practic refăcând din punct de vedere semantic demersul logic al fiecăruia dintre respondenți.

Argumentele desfășurate în paginile de față nu sunt concluzii, ci funcționează mai degrabă ca niște premise ale deciziilor editoriale finale.

BIBLIOGRAFIE

Brâncuș 1972–1976 = B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, 3 vol., București, Editura Minerva.

Cambose 2018 = Astrid Cambose, *Fonduri arhivistice inedite – răspunsurile la* ***Chestionarul lingvistic*** *B.P. Hasdeu,* în *Clasic şi modern în cercetarea filologică românească actuală,* Ofelia Ichim (coord.), Luminiţa Botoşineanu, Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim,

Ofelia Ichim, Veronica Olariu (eds.), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" p. 393–404.
Densusianu 1897 = Ovid Densusianu, *Obiectul și metoda filologiei*, București, Editura Librăriei Storck & Müller.
Densusianu 1968 = Ovid Densusianu, *Orientări nouă în cercetările filologice*, în *Opere*. I. *Lingvistică*, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, cu o prefață de B. Cazacu, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 33−50 (publicat pentru prima dată în „Grai și suflet", I, 1923, nr. 1, p. 1−22).
Eggert 2009 = Paul Eggert, *Securing the Past: Conservation in Art, Architecture, and Literature*, Cambridge, Cambridge University Press.
Fischer 1962 = Iancu Fischer, *Principii de transcriere a textelor românești*, în „Limba română", an XI, nr. 5, p. 577–581.
Gabler 2018 = Hans Walter Gabler, *Text Genetics în Literary Modernism and Other Essays*, Cambridge, Open Book Publishers.
Gheție, Mareș 1974 = Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*, București, Editura Enciclopedică Română.
Hasdeu 1886–1898 = B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, 4 vol., București, Stabilimentul grafic Socec & Teclu.
Ionescu-Gion 1891 = G.I. Ionescu-Gion, *Cum vorbim*, București, Tipografia Românul.
Maiorescu 1874 = Titu Maiorescu, *Critice*, București, Editura Librăriei Socec & Comp.
Mihăieș 2016 = Mircea Mihăieș, ***Ulysses**, 732. Romanul romanului*, Iași, Editura Polirom.
Mușlea, Bârlea 1970 = Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la **Chestionarele** lui B.P. Hasdeu*, București, Editura Minerva.
Mușlea, Bârlea 2010 = Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la **Chestionarele** lui B.P. Hasdeu*, cu un cuvânt-înainte de Ion Taloș, ediția a doua revăzută și întregită de Ioan I. Mușlea, București, Editura Academiei Române.
Oprișan 2000 = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Soarele și luna. Folclor tradițional în versuri*, ediție critică, prefață, note, comentarii, variante, addenda și indici de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O.
Panaitescu 1938 = P.P. Panaitescu, *Metoda de publicare a documentelor*, în „Revista istorică română", vol. VIII, p. 339–345.
Pușcariu 1936 = Sextil Pușcariu, *Rostiri și forme șovăitoare*, în „Revista Fundațiilor Regale", anul III, nr. 9, p. 566–582.
Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II".
Russo 1912 = Demostene Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București, Atelierele Grafice Socec & Co.
Shillingsburg 2006 = Peter Shillingsburg, *From Gutenberg to Google: Electronic Representations of Literary Texts*, Cambridge, Cambridge University Press.

B.P. HASDEU AND THE EDITING OF 19TH-CENTURY ROMANIAN MANUSCRIPTS. RESPONSIBILITY AND EDITORIAL TRANSPARENCY

ABSTRACT

The present article addresses issues related to the principles of editing manuscript texts, compares the outcomes of different editorial techniques, and aims to reconceptualize the scholarly editing of texts and documents. It offers a primarily theoretical approach to the

role of the editor in the dissemination of a text. What are the limits of an editor's intervention in a manuscript text?

The evolution of the principles of scholarly editing in the Romanian cultural space during the 20th century allows for conclusions regarding current practices. Starting from the premise that the definitive edition is either an illusion or a flawed approach to a field that inherently requires change, the article outlines several methods to ensure editorial transparency. The editor's responsibility lies both with the edited text – ensuring its transmission in an authentic form – and with the hypothetical future editor, who will likely view the text from a different perspective than current editorial methodologies do.

The final part of the article specifically addresses the issue of text editions, focusing on the editions of manuscript responses received by Romanian scholar and philologist B.P. Hasdeu to an indirect questionnaire he launched in 1884. The manner in which these responses will be edited by the author of the present essay is outlined at the end of the article, emphasizing that the arguments that have been discussed serve as the foundation for the development of the future edition.

Keywords: *manuscript edition, philosophy of text transmission, principles of transcription, B.P. Hasdeu's 1884 linguistic questionnaire*.